

דף הרחבות לנושא –

כבוד ועונג שבת (שיעור 8)

מקח וקניין בשבת

יחידה מספר 34

❖ האם לפי שיטת רש"י מקח וממכר נאסר בשבת מדאורייתא? ודין קצר ב"גזירה לגזירה"

בשיעור הובאו דברי רש"י –

רש"י מסכת ביצה דף לז עמוד א

מקח וממכר אסור –

1. מן המקרא, דכתיב 'ממצוא חפצך ודבר דברי' (ישעיהו נח)
2. אי נמי: מקח וממכר אתי לידי כתיבה שטרי מכירה, ואם תאמר: הויא לה גזרה לגזרה, כולה חדא גזרה היא.

אחרי שרש"י מביא את שני המקורות, הוא מקשה – אם איסור מקח וממכר הוא מדרבנן בלבד, איסור ההקדשה הוא גזירה לגזירה! על כך רש"י עונה – כולה חדא גזירה.

ארעא דרבנן מהדורה בתרא מערכת אות מ סימן קמד

מקח וממכר בשבת. דעת רש"י בפרק משילין [ביצה] דף ל"ז [ע"א ד"ה משום] דאסור מן התורה

מניין הסיק זאת בארעא דרבנן (רבי ישראל יעקב, בנו של המהרי"ט אלגאזי. עלה מאיזמיר לירושלים במאה ה-18, ונחשב מגדולי רבניה, בנגלה ובנסתר)?

נראה שהארעא דרבנן הבין שזהו ההבדל בין שני הלשונות –

לפי הפירוש הראשון של רש"י, איסור "ממצוא חפצך" הוא איסור תורה. לכן מובן כיצד חכמים גזרו גזירה, שמא יעבור על איסור תורה.

לפי הפירוש השני, מדובר בגזירה, ורק על כך רש"י מקשה – והרי זו גזירה לגזירה!

הצגת הקושיה על הפירוש השני רומזת שלפי הפירוש הראשון אין כל קושי, ומזה מסיק בארעא דרבנן שלפי הפירוש הראשון מקח וממכר בשבת אסור מדאורייתא.

אך רוב ככל הפוסקים חלקו על כך. כך מפורש בשואל ומשיב -

שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא חלק ב סימן ע

ואני תמה, דאם נימא דמשום ו'דבר דברי' אסור מן התורה, אם כן יהיה מקח וממכר מן התורה, דהוה דבר, והרי מקח וממכר אינו רק דרבנן לכו לי עלמא, ועיין רש"י ביצה דף כ"ז ע"ב גבי פיסוק דמים ושם דף ל"ז גבי גזירה משום מקח וממכר, ועל כרחך דאינו רק מדרבנן

האם זה אומר שקושיית גזירה לגזירה כוונה גם לפירוש הראשון? בהחלט יתכן. ברם בהגהות עפרא דארעא (הגהות של המהרי"ט עייאש, מגדולי פוסקי אלג'ר בסוף המאה ה-18, שכתב רבות בנסתר ובנגלה, על הספר "ארעא דרבנן") הציע שלא –

הערות עפרא דארעא סימן קמד (מהדורה בתרא)

לאחר המחילה ליכא מאן דאמר דאיסור מקח וממכר הוא מן התורה, דהרי אף אם תמצוי לומר דנפיק איסורו מהכתוב דכתיב "ממצוא חפצך", אינו אלא דברי קבלה, דחשיב מדרבנן, שהרי ילפינן מהאי קרא בפרק שואל [שבת דף ק"ע ע"א] דבור דאסור אם הוא של רשות, כגון הנראה שתעמוד לערב, וגם חפצך אסורין ואינן אלא מדרבנן, מדאמרין דיבור של מצוה, כגון לפסוק צדקה כדאיתא התם, ואי מדאורייתא לא הוה שרינן של מצוה ... דכיון דנאסר מן המקרא דדברי קבלה חמיר טפי מגזירה דרבנן, אבל בגוף האיסור לכו"ע אין בו איסור מן התורה כלל, ובהא ליכא מאן דפליג

בעפרא דארעא כתב שלא יתכן לומר ש"ממצוא חפצך ודבר דבר" יכול לשמש מקור לאיסור מדאורייתא. מצד שני, מכיוון שהוא נלמד מדברי קבלה, יתכן ויש לו מספיק תוקף בכדי להצדיק גזירת גזירות על גביו.

❖ מי עובר על האיסור – הנותן, המקבל, או שניהם?

מרדכי מסכת ביצה פרק יום טוב רמז תרעז

מי ששכח ולא הטביל כלי מערב שבת ומערב יום טוב יתן הכלי לעובד כוכבים במתנה ויחזור וישאלנו ממנו וה"ל כשואל מן העובד כוכבים דאין צריך טבילה

ישנה מחלוקת אם מותר להטביל כלים בשבת, או שמא ההטבלה אסורה משום תיקון הכלי. המרדכי מציע פתרון – לתת את הכלי לנכרי במתנה, ואזי הכלי של נכרי, ואינו טעון טבילה. השולחן ערוך פוסק שמותר להטביל כלים בשבת, אך ראוי לחוש לאוסרים ולהקנות את הכלי לנכרי –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכג סעיף ז

מותר להטביל כלי חדש הטעון טבילה, ויש אוסרים. וירא שמים יצא את כולם ויתן הכלי לא"י במתנה ויחזור וישאלנו ממנו, ואין צריך טבילה

בדין זה של המרדכי יש מורכבות. מצד אחד, הקנאת הכלי לנכרי נעשית בכדי שישראל יוכל להשתמש וליהנות מהכלי בשבת או יו"ט. מצד שני, הנאה זו מגיעה כשלב שני, מכוח קניינו של הנכרי. עצם ההקנאה לא נועדה לשמח את הנכרי, ובכל מקרה לנכרי אין מצוות שמחת שבת או חג, כך שלכאורה אין כל הצדקה לנתינת מתנה לנכרי בשבת או יו"ט!
רבים מהפוסקים סבורים שאין בכך קושיה –

מגן אברהם סימן שכג ס"ק יב

במתנה. כיון שצורך שבת הוא

התוספת שבת תמה על המג"א – הרי אם מותר להטביל את הכלי בשבת, אין צורך להקנות לנכרי, ואם כן אין צורך שבת בנתינת המתנה!

תוספת שבת סימן שכג ס"ק יג

תימה על המג"א, דאם כן האיך כתב המחבר "ירא שמיים יצא ידי כולם", דהא אכתי עביד איסירא לדעה ראשונה, דלדידיה שרי להטביל בשבת, ואם כן אסור ליתן אותו במתנה, כיוון שאין בו שום צורך שבת לדידיה!

לכן התוספת שבת מסיק שפסק השו"ע מבוסס על פסיקתו כדברי הר"ן (שהובאו בשיעור), אין איסור למסור מתנה מיד ליד, אפילו אם אין צורך שבת כלל!
מחצית השקל דחה את קושיית התוספת שבת – רצונו לצאת ידי השיטה המחמירה היא צורך מצווה!

מחצית השקל אורח חיים סימן שכג ס"ק יב

ולעני"ד לא קשה מידי, דלצורך שבת לאו דוקא, והוא הדין לצורך מצוה אחרת, וכיון דהוא ירא שמים ורוצה לצאת לכולי עלמא, הוי צורך מצוה, ומותר ליתנו לגוי, מה שאין כן איסור טבילה לא הותר במקום מצוה
נראה שהגר"א הלך רחוק יותר –

ביאור הגר"א אורח חיים סימן שכג סעיף ז

יתן בכדי לא"י במתנה, ויחזור וישאלנו ממנו כו'. דמותר כי האי גוונא, כמו שמקנין לולב ביום טוב ראשון של חג, ומקנה קמחו לאחרים, וקונין משכיב מרע אפילו בשבת

שימו לב עד כמה הגר"א הרחיב את היריעה. המג"א כתב שהנתינה לנכרי מותרת מכיוון שיש בה צורך שבת. מטרתה הנאת שבת או יו"ט. מבחינה זו, דוגמא זו דומה לדוגמא של הקמח שהובאה בשיעור, שהגר"א השווה אליה (ואף טובה ממנה, שהרי שם מדובר על הקנאה ביו"ט כדי ליהנות למחרת, בשבת. כאן מדובר בהקנאה ביו"ט בכדי ליהנות בו ביום!).

אך הגר"א משווה את זה להיתר המיוחד של הקנאה לשכיב מרע. זו קולא מיוחדת בגלל הלחץ השורר סביב מיטתו של שכיב מרע. אם הגר"א משווה בין כל ההיתרים הללו, המשמעות היא שכל צורך ודחק שיש בשבת או יו"ט יצדיקו לבצע מעשה קניין!

נפקא מינה אפשרית בין הסברו של המג"א והסברו של הגר"א יהיה במצב בו מדובר בצורך שלא יהיה לו שימוש בשבת. החתם סופר נשאל על צורך שכזה –

שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן נט

נדרשתי לאשר שאלני בדבר הלכה - אחד יש לו פרה שלא ביכרה ולא מכרה לנכרי כדי להפקיע קדושת בכור עד שנראו בשבת קודש סימנים כי תקריב ללדת בשבת קודש ולכל היותר תשהה עד מוצאי שבת קודש, באופן שא"א לו למכרה קודם שתלד בזמן המותר למכור, אם אפשר ליתן אותה במתנה לנכרי בשבת או לא

לאדם יש בהמה העומדת להמליט את וולדה הראשון-הבכור. בזמן הזה מקובל שמשדדלים שלא יולד ולד הקדוש בקדושת בכור, (קיומו עלול לגרום למכשול, ואכמ"ל). הפתרון הוא שהבהמה המבכרת תהיה בבעלות (לפחות חלקית) של נכרי, ואז לא תחול קדושת בכור על הולד, ויהיה מותר ליהנות ממנו. אם כן ההקנאה היא כדי להימנע ממצב של וולד בהמה טהורה הקדוש בקדושת בכור, האם היא מותרת? עקרונית היה מקום לתלות את השאלה בשיטות הללו – לפי המג"א אין כאן צורך שבת, שהרי לא תבוא לו הנאה מהוולד בשבת. לפי הגר"א יש צורך לבצע את הקניין בשבת, צורך זה יאפשר את ההקנאה.

החתם סופר מביא שלושה נימוקים להיתר –
הראשון מבוסס על עיקרון דומה -

הוא כבמקום מצוה, דהא כתב הרא"ש בפ"ק דבכורות דעכשיו מצווה להפקיע קדושת בכור משום תקלה ומכשול, שלא יבוא לידי איסור בכור, הגם דמצוה זו אינו לצורך יום כמו לצורך שבת ויו"ט, ודמי להא לאין מקדישין, מכל מקום כיון שאי אפשר אחר כך אם לא ביום ש"ק קודם שיולד וגם יש חשש תקלה ומכשול לרבים אמנם אין צורך שבת בקניין זה, אך יש צורך לבצע את הקניין בשבת כדי להציל ממכשול. הטעם השני מבוסס על תוספות, מהם עולה שאין איסור לבצע בשבת קניין שנעשה רק כדי לפתור בעיה הלכתית. הכתב סופר מסביר מה הרעיון מאחורי ההיתר הזה -

שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן נט

ני"ל דאפשר להתיר אפי" במכירה לנכרי בשבת כיון שכוונתו רק להפקיע קדושת בכור ... ויש להסביר, כיון דמקח וממכר איסור משום שמא יכתוב, והיינו כשדעתו למכור וזה רוצה לקנות, אבל כל שאינו עושה רק להתיר טלטול או להנצל מאיסור חמץ וכדומה להפקיע קדושת בכור ליכא למגזר שמא יכתוב

אך את הפתרון הזה הכתב סופר דוחה, הוא טוען שזה עובד רק אם אין צורך בקניין מוחלט. אם יש צורך בקניין מוחלט, הגזירה היא אחת, ואין לנו אפשרות לחלק בין מטרות הקניין -

במקום שצריך קניין גמור מה לי אם כוונתו ותכליתו להתיר דבר או להנצל מאיסור, ואמת נכון הדבר ולכן בנדון שלנו למכור בוודאי איסור כיון דצריך מכירה גמורה

לפני הצגת הפתרון השלישי, ניתן מעט רקע -

פתחנו כאן בשאלת הקנאת כלי לנכרי בשבת בכדי להיפטר מהצורך בטבילתו. לנכרי אין שום איסור לחלל שבת, כך שהקניין שלו אינו איסור. במקרה זה מעניינת אותנו שאלה אחת - האם יש איסור להקנות את החפץ בשבת? על כך ענה המקנה -

המקנה קונטרס אחרון סימן מה

אף דאיסור ליתן בשבת, אין האיסור על הנותן אלא על המקבל
ובדברי מלכיאל הסביר מדוע -

שו"ת דברי מלכיאל חלק ב סימן ק

עיקר האיסור בשבת וי"ט במתנה הוא על הזוכה משום ממצוא חפצך. ולגבי נותן לא שייך ממצוא חפצך

בהקשר של נתינת מתנה אין הדדיות בין נותן ומקבל. המקבל עוסק בחפציו, אך הנותן אינו מצפה לתמורה, ועל כן המתנה אינה מעסיקה אותו אחרי נתינתה.
ברם רוב הפוסקים חולקים על כך -

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קכו

ובמקנה קדושין מצאתי בקו"א (סימן מה), שהעלה שם דבכל נותן מתנה בשבת וי"ט אין איסור שבות אלא על הזוכה לא על המקנה, אבל כנראה שאין כן דעת הפוסקים וכן מבואר להדיא ברמב"ם, סוף ה"ל מכירה, דהנותן מתנה בשבת עובר הנותן באיסור שבות ולוקה מכת מרדות

ואדרבה, היו שכתבו הפוך -

שו"ת משיב דבר חלק א סימן כז

במכר האיסור על שניהם בין על המוכר בין על הקונה שהרי שניהם נותנין זה נותן מעות וזה מקחו משא"כ מתנה אין איסור כי אם על הנותן ולא על המקבל

הכתב סופר אומר שגם אם יש איסור על הנותן, אין איסור כאשר רק אומר לנכרי שייקח במתנה, והנכרי לוקח בעצמו. אם מוכר בדרך זו, ואומר לקונה שיקנה, יש חשש שיכתוב. אך אם נותן במתנה, אך אפילו לא מסר ליד הקונה – הוא לא עשה דבר. אם הקונה ישראל, אסור לומר כך, מפני שמסייע לקניין של ישראל. אך אם הקונה הוא נכרי, גם הנצי"ב וגם הרב פרנק יודו שבמקרה זה המקנה לא עשה דבר –

שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן נט

כשנותן לנכרי בדבורו והנכרי קונה ע"י משיכה לביתו ורשותו אפשר מותר, ודוקא בישראל אסור כה"ג, ואפרש שיחתי ואימא מלתא בטעמא, דנותן שאומר "הריני נותן לך במתנה" לא עשה כלום, בדבורו לא יצא מרשותו, ולא הכניס לרשות המקבל והמקבל מוציא מרשות הנותן ומכניס לרשותו ע"י משיכה, ואם נותן לישראל כה"ג אסור מצד המקבל שעושה מעשה מוציא ומכניס כעין מקח וממכר, אבל הנותן לא עביד מידי, ולכן כשנותן לגוי כה"ג מותר, דישראל הנותן לא עביד מידי, והנכרי עושה הכל, אעפ"י דמכירה לנכרי ואפי" קונה הנכרי ע"י משיכה אסור, מכירה שאני משום שמא יכתוב וזה שייך בדבור בעלמא ג"כ ולכן כ' הרמב"ם פכ"ב משבת ומביא מג"א סי' ש"ז מכירה אי בפה ואי במסירה אסור משום שמא יכתוב, ומתנה בפה בלי קנין בוודאי מותר דלא שייך שמא יכתוב אלא לעשות מעשה קנין אסור משום דדמי' למכירה שמוציא ומכניס מרשות לרשות, וס"ל לבי"י בשיטת הר"ן דבמשיכה מותר דלא דמי' למקח וממכר כ"כ, ומרדכי ס"ל דגם זה אסור ואנו כתבנו דגם הר"ן מודה וכ"ז בישראל לישראל, אבל לנכרי נראה דמותר כנ"ל נכון מסברא ישרה וברורה